

פדיון שבויים - בין מוסר ל"פוליטיקה"

ביום הכיפורים מתוודים אנו על חטאים רבים, ביניהם על חטא מוזר ובלתי אינפורמטיבי: "על חטא שְחָטָאנו לְפָנֶיךָ בְּיָצָר הָרָע". ויתר החטאים, לא נעשו "בְּיָצָר הָרָע"? לא נתקררה דעתי עד שמצאתי מי שפירש שמדובר כאן על חטאים שנעשו על ידי היצר הרע, שהתחפש ליצר הטוב. ועל כך עלינו להכות על חטא.

על מוסר ותיאטרון

משחר ימיו התמודד האדם עם שאלות ודילמות מוסריות. כך נוצרו פילוסופיות מוסריות, השונות בתוכן המעשי, ואף בשיטה לפיה ניתן להגיע לפתרון הבעיות. אוהב אני למיין אותן באמצעות דגם התיאטרון. אפשריות, לדעתי, שלוש פרספקטיבות על התיאטרון. השתים הראשונות ברורות באופן מיידי. האחת, זו של מחבר המחזה, דורשת שההצגה תהיה מימוש מדויק של התפיסה אותה עיצב במחזה. כנגדו עומדת גישתו של הבמאי, השם את הדגש על התוצאות והאפקטים שיתקבלו על הבמה. כך גם באתיקה. גישה האחת, "כאילו" של המחבר, גישתו של עמנואל קאנט למשל, ידועה בשם "דיאונטולוגית". היא מגדירה את הפעילות המוסרית כשלעצמה, אסור לשקר כי השקר הוא רע כשלעצמו. הגישה השנייה, גישת "התוצאות", התועלתנות למשל, קובעת את מוסריות הפעולות על פי תוצאותיהן בבמת החברה וההיסטוריה. פרשת המים שבין שתי חלופות אלו, היא לדעתי אחד המוקדים שבמחלוקת שבין בית הלל ובית שמאי. הדוגמה הקלאסית שנידונה פעמים רבות בהקשר זה, היא השקר. התלמוד שואל "כיצד מרקדין" (אולי ליתר דיוק "כיצד שרים") לפני הכלה? האם ניתן לשיר בכל מקרה: "כלה נאה וחסודה" ולייחס לה שבחים שהיא אינה ראויה להם? דוגמה יהודית זאת נראית בנלית, אך בקלות נוכל לשנות אותה כדי להתאימה לעולם הגדול: האם מותר לשקר כדי למנוע מפושע גישה לכלי נשק? בית שמאי קובעים, שהציווי (שמות כג, ז): "מִדְּבַר שֶׁקֶר תִּרְחֹק", פירושו איסור מוחלט לשקר, אף אם האמת עלולה להעליב ולפגוע. חובה היא חובה היא חובה, ללא התחשבות בתוצאות. בית הלל, לעומת זאת, קובעים את החובה על פי תוצאות המעשה. אם האמת עלולה להיות מסוכנת, ניתן להתעלם ממנה, על ידי חצאי אמתות, או אפילו על ידי שקר ממש. עד כאן השאלות הקטנות והבנליות. המציאות הועידה לנו, הישראלים, מצבים מסובכים ודרמטיים יותר.

פדיון שבויים ותיקון העולם

מן המפורסמות הוא שפדיון שבויים היא מצווה מרכזית במסורת היהודית. השולחן ערוך אכן פוסק: "כל רגע שמאחר לפדות השבויים... הוי כאילו שופך דמים" (יורה דעה, רנב, ג). ולמרות זאת קובעת המשנה (גיטין ד, ו): "אין פוֹדֵין אֶת הַשְּׁבוּיִין יוֹתֵר עַל פְּדֵי דְמִיָּהוּ, מִפְּנֵי תִקּוּן הָעוֹלָם". המחיר במשנה הוא וודאי המחיר בשוק העבדים. אולם, "מחיר" זה הוא דוגמה לכל תשלום בעד השחרור. אסור שהמחיר יהיה מוגזם, ואסור שהתשלום יעודד חטיפות נוספות. כך נהג המהר"ם, ר' מאיר בר' ברוך מרוטנבורג, גדול חכמי גרמניה במאה הי"ג, שנאסר בעקבות הלשנה זדונית. השלטונות דרשו הון עתק לשחרורו, ואף שהקהילות היו מוכנות לשלם את הכופר, סרב המהר"ם להשתחרר בתנאים אלה, ומת בכלאו לאחר שבע שנות מאסר!

כל זאת בגלל העיקרון: "מִפְּנֵי תִקּוּן הָעוֹלָם". מה משמעותו של עיקרון זה? אילו בעולם היו רק שניים, שני בני אדם, אולי, (ואני מדגיש אולי) היינו זכאים לבחור בדרך הראשונה, החמורה, ובשם המוסר להתעלם מהתוצאות. עד כאן המיקרו-אתיקה, המוסר של האדם הבודד. אולם, כשיש שלושה, התוצאות של פעולה מוסרית, עלולות לגרום פגיעות מוסרית קשות באחרים. ובחברה יש הרבה יותר משלושה! כך נולדת המיקרו-אתיקה, המוסר של החברה, השונה באופן יסודי מהמיקרו-אתיקה. "תיקון העולם" מבטא את הצורך במיקרו-אתיקה, את החובה לקחת בחשבון את טובת הכלל, טובתם של כל היחידים. המוסר חייב להתבסס על מעין "כלכלה מקרו-אתית", שתנסה לשקלל את החובות המוסריות כולן ולהגיע למסקנה כוללנית. חובה לשקלל את צער החטופים עם ומול הסכנה למטיילים תמימים; את חיי החפים מפשע עם ומול חיי אחינו החיילים המסתכנים בפעולות הכרחיות כדי למנוע שחפים מפשע רבים יותר חלילה ייפגעו.

במדינת ישראל אנו רוויים לדאבוננו בדילמות מוסריות. דילמות מסוימות בולטות לעין, כמו למשל, שאלת השימוש ב"לחץ פיזי מתון" במצב של פצצה מתקתקת, הסיכול הממוקד וכדו'. אלה הם מצבים בהן אנו מתעלמים, לכאורה, מזכויות האדם של האויב. מצד שני, בשאלת פדיון השבויים אנו עומדים בפני סיטואציה הפוכה. האם מותר לנו להתעלם מכאבם של אחינו השבויים? המשנה מלמדת אותנו, שלדאבוננו עלינו לעשות זאת לפעמים, מתוך שיקול דעת כללי יותר, הדאגה ל"תיקון עולם". המוסר האינטואיטיבי טומן מלכודות לרגלינו. יש מעשים שלכאורה נכון לעשותם. אולם בסיטואציות מסוימות הם הופכים לאוויליים וגורמים עוולות איומות. עסקת גייבריל ב-1985 היא הדוגמה הקלאסית לאיוולת מעין זאת.

יוליסס והסירנות

באודיסיאה מסופר על יוליסס שבמסעו הימי הארוך, הגיע למקום בו מצויות הסירנות, בנות היס באגדה היוונית. שירתן הנפלאה הקסימה תמיד את הימאים אשר נמשכו אחריה

וטבעו במצולות. יוליסס אטם את אוזני המלחים בשעווה. את עצמו הוא ציווה לקשור אל התורן, ולא להתיר אותו עד שיעזבו את אזור הסכנה. זאת היא אלגוריה מופלאה המייצגת את "המצב", את שירת הסירנות של אנשי המוסר, עם או בלי מירכאות, ואפילו – כמה זה אכזרי - את צעקתם של הסובלים. אוזני המלחים ואנשי הצבא חייבים להיות סתומים. הקברניטים חייבים לשמוע את שירת הסירנות, לשקול אותה, אך גם להיות קשורים אל התורן, אל מכלול החלטות-מקרו, החשובות והכוללות יותר. אכן, בסיפור היווני על מסע הארגונאוטים, אורפאוס, המוזיקאי הדגול, מצליח בשירתו הוא, להתגבר על שירת הסירנות. מה שנראה לכאורה, כמנגינה מוסרית אינה אלא הזמנה לאסון. היצר הרע התחפש ליצר הטוב.

אסור לנו להתעלם, חלילה, מהדגל השחור אשר מתנוסס על פקודות מסוימות. אולם, מהצד השני, אנו חייבים להיות מודעים שיש החלטות ואף פסקי-דין, עליהם מתנוסס דגל לבן של כניעה וחוסר תבונה מסוכן בעליל. שני הדגלים מסוכנים, השחור וגם הלבן.

הפסיכודרמה והכוח

הזכרתי בתחילת דברי שיש גישה שלישית לתיאטרון. היא גישת הפסיכודרמה. מוקד התיאטרון אינו במתרחש על הבמה, אלא במתרחש בלבם של השחקנים. כמו בפסיכודרמה, הפעולה נמדדת על פי העקבות שהיא משאירה בנפש האדם, בנפשו של החייל ושל האדם ברחוב. אכן, עלינו להיאבק כנגד סכנת הפגיעה הנפשית שהשימוש בנשק עלול לגרום. בצדק נאמר שהכוח משחית. אבל למדנו בשואה, ובעיקר בטרגדיית הסלקציות שנאלצו היודנטים לעשות, שהחולשה, חוסר האונים, דילמות בלתי אפשריות, מהווים איום מוסרי נורא. הכוח משחית, חוסר הכוח משחית לפעמים אף יותר. באופן פרדוכסלי, רק הכוח נותן אפשרות להיות מוסרי!

האם מותר לכתוב דברים אלה, לאור הסבל האנושי? האם אפשר לא לכותבן? בימים הנוראים מתפללים אנו על שליחי הציבור, ולדעתי גם על בעלי הטורים: "עין נושאים לך לשמים. לב שופכים נכהך פמים. ואתה תשמע מן השמים, שלא יפשו בלשונם... ואל יאמר פיהם דבר שלא כצונך". ולתפילה זאת נוסיף אחרת אקטואלית ומרגשת: "אחינו כל בית ישראל. הנתונים בצרה ובשביה... המקום ירחם עליהם ויוציאם מצרה לרוחה, ומאפלה לאורה, ומשעבוד לגאולה. השתא בעגלא ובזמן קריב. ונאמר אמן".